

TENTATIVE DE PROTEJARE A VESTIGIILOR ISTORICE ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE, ÎN SECOLUL AL XIX-LEA *

Aurica ICHIM¹

Cuvinte cheie: *Alexandru Ioan Cuza, monumente, mănăstiri, muzee, patrimoniu*

Keywords: *Alexandru Ioan Cuza, monuments, monasteries, museums, heritage*

În contrast cu Apusul european și chiar cu unele țări mai apropiate, unde întâlnim catedrale, castele și palate impunătoare, patrimoniul cultural din Principatele Române are o altă dimensiune. Nicolae Iorga scria că „ceea ce s-a păstrat împotriva răutății vremurilor și a lipsei de înțelegere a oamenilor este de așa mare preț, încât rostul nostru în istoria civilizației se fixează mai mult de jumătate prin aceasta. Restul, vitejia, istețimea diplomatică, cultura, alcătuiesc cealaltă jumătate. Dar nu oricine citește o carte literară, istorică, pe când lucrările acestea se înfățișează imperativ în fața oricui are puțin simț și nu poate primi fără admirație lucrurile acestea”².

Vechii noștri domnitori au zidit, au reparat, au refăcut, au înzestrat bisericile și mănăstirile cu bogate odoare, icoane și veșminte. Fără a fi, poate, conștienți de faptul că astfel „restaurau” vestigii prețioase din trecut, au îmbogățit și au dat viață în continuu patrimoniului românesc. Citând

* O variantă a acestui articol a fost publicată în volumul: D. Ivănescu, C. Mihalache (eds.), *Patrimoniul național și modernizare în societatea românească: instituții, actori, strategii*, Ed. Junimea, Iași, 2009, p. 135-156.

¹ Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul Unirii, IAȘI.

² N. Iorga, *Ce este vechea noastră artă*, în *BCMI*, iulie-octombrie 1942, p. 140-141.

hrisovul din 27 noiembrie 1640, dat în Târgoviște, prin care domnitorul hotăra, împreună cu tot Sfatul Țării, ca mănăstirile Tismana, Argeș, Cozia, Govora, Cotmeana și altele să nu fie închinat, ci după cum au legiuit ctitorii și ziditorii lor, să rămână țării, Odobescu exclama: „O! Matei Basarab, ce adânc respect îți datorează ție națiunea română pe care azi, din negura anilor, tu încă ai ști s-o înveți a-și apăra și a-și redobândi drepturile răpite”³. Și alți principii, mai puțin prețuiți de urmașii lor, au fost atenți la valoarea zidurilor mai noi sau mai vechi.

Obișnuiți să judece cu mai multă stăruință trecutul, cronicarii au notat în scrierile lor și despre unele vestigii istorice străvechi, martore ale unor timpuri mult îndepărtate. Grigore Ureche, de pildă, a scris despre „troian”, despre movilele și șanțurile de apărare, toate fiind mărturii ale prezenței romanilor în aceste colțuri de lume⁴. Miron Costin, în *Stihuri de descălecatul țării*, amintea și el despre „Troianul, șanțul în țara noastră”, care, împreună cu „Turnul Săverinul” din Țara Muntenească, erau martori încă prezenți ai descălecatului de la Râm⁵.

Eruditul principe Dimitrie Cantemir a dus și mai departe interesul pentru vestigiile antichității. În *Descrierea Moldovei*, el a pomenit de ruinele unei cetăți foarte vechi, de la gurile Siretului, cunoscută de asemenea lui Miron Costin și fiului său Nicolae. Numită de locuitori în zilele lui „Gherghina”, adăpostea urme certe ale prezenței romane: monedele dezgropate „în timpurile noastre din dărâmăturile ei și de asemenea o piatră de marmură”, a cărui inscripție el a transcris-o⁶. Cantemir a amintit și cetățile din Moldova (mai ales cetatea Sucevei „zăcând toată-n ruină”), unele biserici vechi de piatră și de lemn, case care nu sunt păstrate cu grija

³ Al. Odobescu, *Câteva ore la Snagov*, în *Note de călătorie*, Ed. Sport-Turism București, 1981, p. 112.

⁴ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1955, p. 60, 62. Menționarea „troianului” este atribuită, în această ediție, unei interpolări a lui „Misail călugărul”.

⁵ Miron Costin, *Opere*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, p. 42.

⁶ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Academiei Române, București, 1973, p. 76-77 și notele 21, 22 de la p. 93.

cuvănită. Și el a scris despre valul lui Traian (*fosa Traiani imperatori*)⁷. Interesul său pentru antichități l-a făcut pe istoricul Alexandru Lapedatu să afirme că acesta, alături de stolnicul Constantin Cantacuzino, pot fi socotiți printre cei dintâi arheologi români⁸.

Oamenii de cultură de la începutul secolului al XIX-lea au continuat să manifeste un interes tot mai viu pentru starea monumentelor istorice din Principate. Fără îndoială, contactul lor cu ideile apusene a avut un rol important în accentuarea preocupărilor de protejare și valorificare a patrimoniului cultural local. Călătoriile, studiile în străinătate sau lectura lucrărilor apusene au înlesnit cunoașterea unor culturi mult mai atente la valoarea monumentelor istorice, precum cea italiană, franceză sau germană. Rând pe rând, marii cărturari Gheorghe Asachi, Mihail Kogălniceanu, Ion Heliade Rădulescu, Ion Ghica, Vasile Alecsandri și alți contemporani ai lor, poate mai puțin cunoscuți celor de azi, au înțeles că monumentele istorice au o mare miză identitară, civică și educativă, stimulând conștiința istorică și simțul datoriei față de înaintași.

Ei au susținut, mai ales în presa vremii, nevoia de ocrotire a acestor monumente. În „Albina românească”, în „Dacia literară”, în „Curierul românesc” sau în „Muzeul Național” au apărut multe note și articole cu privire la vestigiile distruse de nepăsarea celor din jur. Ei au fost martori direcți ai stării în care se aflau aceste monumente, redescoperind, pentru opinia publică, vechile biserici, cetăți și morminte ignorate de majoritatea populației, amplasate în zone puțin circulare.

În 1835, făcând parte din suita domnitorului Mihail Sturdza, Gheorghe Asachi a vizitat biserica de la Borzești, mănăstirile Mira și Vizantea și biserica de la Odobești. În 1838, într-o altă călătorie, a văzut Văratecul, Agapia, cetatea Neamț, Hangu, Durăul, mănăstirea Bistrița cu

⁷ *Ibidem*, p. 61, 81, 83 ș.a.

⁸ Aceasta pentru că Dimitrie Cantemir „întreprinde chiar săpături arheologice, iar cel de-al doilea [stolnicul C. Cantacuzino] cercetează cu de-amănuntul pisaniile și epitafele vechilor biserici și mănăstiri, spre a restabili cronologia țării. Punând astfel cercetările lor în serviciul istoriei, ei pot fi socotiți ca cei dintâi arheologi români” (Al. Lapedatu, *Scurtă privire asupra cestiunii conservării și restaurării monumentelor istorice în România*, București, Institutul de arte grafice Göbl, 1911, p. 3-4).

mormântul lui Alexandru cel Bun, iar în Roman, descoperirea biserica Precista, dărâmată până la jumătate⁹.

În 1840, J. A. Vaillant, cunoscut jurnalist și susținător al cauzei românești, a vizitat Târgoviștea, Câmpulung Muscel, Arnota („o mică mănăstire în ruină” în care se mai vedea numai piatra de mormânt a lui Matei Basarab), Curtea de Argeș, Tismana și alte mănăstiri muntene¹⁰.

Mihail Kogălniceanu, vădit influențat de cele văzute în țară, condamna „compasul unor ingineri sacrilegi carii și-au luat de datorie să ne dărâme toate monumentele și zidurile vechi rămase de la Domnii noștri”, prea ocupați de a ridica în loc construcții efemere¹¹.

În ciuda tonului său pesimist, trebuie să amintim că au existat totuși inițiative, oficiale sau particulare, de refacere sau reparare a unor biserici și mănăstiri aflate în stare de evidentă degradare. În 1823, Domnitorul Ioniță Sandu Sturdza chema pe boierii din sfat să discute despre repararea mănăstirii Secu, distrusă de turci în 1821¹². La 1827, mănăstirea Râșca „s-a prefăcut după modelul obișnuit acum în Moldova”, de către egumenul ei¹³. Mănăstirea Socola, refăcută tot în 1827, păstra stilul de arhitectură al epocii în care fusese zidită (în timpul lui Alexandru Lăpușneanu)¹⁴, iar biserica

⁹ Jurnalele sale de călătorie au fost publicate mult mai târziu, în *Almanahul de învățătură și de petrecere ilustrat cu stampe* din 1872 (conform N. Iorga, *Monumentele noastre istorice în vechea noastră literatură*, în *BCMI*, aprilie-iunie 1933, p. 101).

¹⁰ N. Iorga, *O inscripție pierdută și vechi mențiuni despre monumentele noastre la Vaillant*, în *BCMI*, iulie 1915, p. 122-123; inscripția din 1727 este de la biserica catolică din Târgoviște.

¹¹ M. Kogălniceanu, *Trei zile din istoria Moldaviei*, în *Propășirea. Foaie științifică și literară*, Iași, an I, nr. 32, 20 noiembrie 1844, p. 253. În același articol, nota că văzuse de curând „cu o durere nespusă” cum a fost dărâmată „frumoasa ceșmea de lângă Palatul Societății Istorico-Naturale și aceea, mai frumoasă de lângă poarta Trii Sfetitelor”. Faptul acesta trist îl făcuse să se întrebe retoric: „dacă și aceste puține monumente, singurele ce le avem din timpurile vechi și care toate zidite în stil turcesc, dau orașului un caracter oriental, dacă și aceste se strică, care dar vor mai fi frumusețile Iașilor?”

¹² N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 372.

¹³ G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 60.

¹⁴ *Monumente naționale. Altminteri și bisericile ortodoxe. Raporturile de la comisiunile întocmite pentru cercetarea lor*, partea I, București, 1881, p. 8.

Sfântul Dumitru din Galați, ctitorie a lui Vasile Lupu din 1648, a fost refăcută în 1829 de Papazoglu, cel „care a comis sacrilegiul de a schimba cu desăvârșire caracterul construcției”, în așa fel încât „nu se mai poate recunoaște stilul arhitecturii epocii”¹⁵.

Regulamentul Organic prevedea refacerea bisericilor și a mănăstirilor. Se constituia o comisie pentru inventarierea lor și a odoarelor pe care le dețineau¹⁶. Pentru mănăstirile închinat, Kisselef i-a desemnat pe generalul N. Mavros și pe Barbu Știrbei să discute cu egumenii greci în ceea ce privește starea bisericii, proprietățile și obligațiile lor. Cei doi au cerut să se repare „bisericele și toate zidurile ce depind de dânsese, încât să se ridice din ruina în care se află”¹⁷.

Barbu Știrbei și Gheorghe Bibescu s-au dovedit a fi buni gospodari în Muntenia – după cum i-a caracterizat N. Iorga – însă lipsiți, se pare, de simț istoric și de gust artistic. În timpul lor au fost aduși meșteri austrieci iar „ce au făcut ei este de plâns”, alterând și prefăcând multe și importante biserici și mănăstiri¹⁸. În 1856, caimacamul Alexandru Ghica, fostul domn al Țării Românești între anii 1834-1842, autoriza pe episcopul de Argeș să repare catedrala, dar să nu se atingă de „părțile artisticele sculpturi și podoabe și de turnuri, carele trebuie pipăite cu respect și de artiști superiori”¹⁹.

În Moldova, la 1834, de pildă, se porunca ispravnicului ținutului Neamț să oprească distrugerea cetății Neamț. În 1843 se refăceau

¹⁵ *Ibidem*, p. 57.

¹⁶ La 2 august 1830, prin actul semnat de Mircovici, s-au alcătuit trei comisii arheologice, pentru Moldova, Valahia Mare și Valahia Mică. Nu se cunosc rezultatele activității lor (Gh. Balica, *Informații arheologice în materialele documentare din Arhivele Statului Iași*, în *RA*, 2/1963, p. 138-139).

¹⁷ C. Bolliac, *Monastirile din România (Monastirile închinat)*, București, Tipografia Stephan Rassidescu, 1862, p. 43. La 28 februarie 1847, Adunarea Obștească, în frunte cu mitropolitul Neofit amintea lui Gheorghe Bibescu că mănăstirile închinat erau în stare deplorabilă, mormintele ctitorilor fiind „de multe ori răsturnate, sfărâmate și azvârlite în locurile cele mai uitate, amestecându-se țărâna lor cu pulberea ce le împresoară” (*Ibidem*, p. 161).

¹⁸ N. Iorga, *Monumentele noastre istorice și opera Comisiei monumentelor istorice*, Vălenii de Munte, 1939, p. 6.

¹⁹ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 56.

mănăstirea Frumoasa²⁰ și biserica Bărboi²¹ (ruinată după cutremurul din 1829).

Nu numai monumentele medievale au provocat interesul, gustul și preocupările intelectualilor moldo-valahi, ci și antichitățile romane, unele dintre ele menționate deja de cronicari, ca și de către unii călători străini. O primă încercare de cercetare sistematică a vestigiilor arheologice a fost cea a lui Alexandru Popovici, originar din Moldova, devenit inginerul noului oraș Severin. El a făcut unele investigații proprii, după cum o arată caietul său de însemnări. A încercat chiar să redacteze o istorie a Daciei, la care lucra în 1836, dar care a rămas doar în manuscris. Nici proiectul publicării unei reviste de istorie nu i-a reușit²².

În același an, au fost publicate, în „Muzeul Național” (revista tipărită la București, de către V. Blaremburg), ca și în aproape toate publicațiile vremii, informații despre descoperirea tezaurului de la Pietroasele²³.

Gheorghe Săulescu, profesor de istorie de la Academia Mihăileană din Iași, a contribuit substanțial la cercetările finalizate prin publicarea *Descrierii istorico-geografică a Cetății Caput Bovis*, micro-monografia locuirii romane cu cele mai importante vestigii de pe teritoriul actual al Moldovei. El vizitase acest loc în vara anului 1837 și se arătase indignat de faptul că, intrând în Galați, a văzut că la construcția marilor șosele din zonă se utilizau pietre și fragmente de vase antice²⁴. Datorită lui, în august 1836, pârçalabul ținutului Covurlui, Toderiță Balș, și C. Ventura, posesorul moșiei Firești, pe care se aflau ruinele, au trimis la Epitropia învățăturilor publice din Iași monede, statuete de bronz, o coloana mică de marmură, modele de țigle și cărămizi ș.a., pentru a fi depuse la Muzeul de istorie naturală (cu inventar)²⁵.

²⁰ *Albina românească*, 20 mai 1843, p. 153.

²¹ *Albina românească*, 1 iulie 1843, p. 201.

²² V. Cristian, *Introducere*, în Gh. Săulescu, *Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului sau Ghertina a căriia ruine se află în apropierea Galațiului)*, ediție îngrijită de Silviu Sanie și Vasile Cristian, Ed. Academiei Române, București, 1991, p. 35-36.

²³ *Ibidem*, p. 36.

²⁴ Gh. Săulescu, *op. cit.*, p. 62.

²⁵ *Ibidem*, p. 67-69.

Cercetările arheologice în acest timp, atâtea câte se puteau face, erau stânjenite însă de lipsa unor reglementări scrise, ceea ce a dus la deteriorări, distrugeri, furturi. Multe obiecte luau calea străinătății, în muzee și colecții particulare. O prima încercare de reglementare a aparținut ocârmuirii Țării Românești. S-a stabilit că oricine va găsi obiecte antice era obligat să le trimită în depozitele de la Colegiul Sf. Sava. Nimeni nu avea voie să facă săpături spre a nu deteriora și zădărnici lucrurile care se cereau a fi făcute sistematic. Anunțul a fost dat de Eforia Școalelor Naționale, „conformându-se cu înalta poruncă a M. S. Prea Înălțatului Domn”, fiind semnat de Petrache Poenaru, ca reprezentat al conducerii Eforiei²⁶.

Trebuie amintiți aici și acei colecționari, pasionați sau interesați de vestigiile istorice, care au contribuit astfel la dezvoltarea gustului pentru obiecte din trecut. Unul dintre cei mai activi a fost Mihalache Ghica, fratele domnitorului Alexandru Ghica. Și cumnatul acestuia, Nicolae Mavros, director general al carantinelor de pe malul Dunării, zonă bogată în urme romane, a fost un colecționar pasionat. Maiorul Dimitrie Papazoglu, în timpul unui serviciu militar în zona Dunării oltene, a descoperit și el farmecul antichităților. Controversatul Cezar Bolliac, care publica în „Curierul românesc” notițele sale de călătorie arheologică, a fost și el un colecționar pasionat. Chiar dacă uneori a greșit în identificările și ipotezele lui, el a executat săpături după un anumit plan, călătoria din 1845 fiind făcută de el și la recomandarea guvernului²⁷. Multe descoperiri se făceau din întâmplare, alte obiecte antice fiind achiziționate de la negustori. Cu tot amatorismul acestor „anticari”, colecțiile lor de obiecte antice sau medievale s-au dovedit destul de valorase pentru a ajunge, în cele din urmă, la Muzeul Național.

După unirea Principatelor, eforturile de identificare și protecție a monumentelor istorice au devenit mai vizibile. Din cei 29 de miniștri, câți s-au perindat la cârma Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice în timpul domniei lui A. I. Cuza²⁸, unii, precum Mihail Kogălniceanu sau Alexandru Odobescu, erau deja cunoscuți pentru interesul lor în acest sens.

²⁶ *Albina românească*, 30 noiembrie 1839, p. 387.

²⁷ O. Papadima, *Cezar Bolliac*, Ed. Academiei R. S. R., București, 1966, p. 9.

²⁸ D. Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866). Liste de miniștri*, în *RA*, I/1959, p. 147-163.

Alți contemporani au devenit atenți și la valoarea istorică a evenimentelor pe care le trăiau, nu doar a celor din trecutul îndepărtat. Gh. Asachi, de pildă, a propus ridicarea unui monument „pentru a marca recunoștința către Înaltele Puteri, ca o expresie a sentimentelor naționale și ca o mărturie că, conduși de alesul nației, prințul A. I. Cuza, românii vor urma după legea dată de Europa pentru a noastră fericire”. Acesta ar fi trebuit să fie ridicat în fața grădinii publice. Aici ar fi trebuit să se facă o piață, numită „a Congresului”, unde să se construiască un templu, cu șapte coloane dorice, după numărul celor șapte puteri care subscriseseră Tratatului de la Paris. În mijloc, ar fi trebuit instalat un postament din șapte prisme triunghiulare, făcute din granit de Moldavia, legate între ele; pe fiecare latură ar fi trebuit să fie o inscripție închinată fiecărei dintre cele șapte state, iar deasupra postamentului să fie așezat un glob pământesc, simbol al marilor puteri. Piața „Congresului” ar fi avut alei pe trei laturi și ar fi putut deveni un loc potrivit pentru parade militare și pentru alte solemnități publice. El credea și mai nimerit ca o astfel de piață să se amenajeze în centrul orașului. Își motiva propunerea arătând că „strămoșii noștri, după mari evenimente politice, întemeiau mănăstiri și dădeau lăudăsântului patron sub a cărui auspicii câștigau mântuire”²⁹. Tot Gh. Asachi a sugerat, în 1856, și ridicarea unei statui a domnitorului Ștefan cel Mare³⁰. Schița acestui monument a fost publicată în „Calendarul pentru români” pe anul 1859. Și la București, consiliul municipal al capitalei propunea, în ianuarie 1862, ridicarea unui monument în amintirea zilei de 24 Ianuarie 1859. Pentru aceasta, a trimis în toate județele din țară liste de subscripție, spre a contribui fiecare cu cât va putea. Monumentul urma să se ridice în capitală, în piața numită „24 Ianuarie”³¹.

În privința conservării vestigiilor trecutului, în martie 1859, Ministerul Cultelor din Principatul Moldovei a hotărât ca, între condițiile contractelor de arendare a moșiilor clerului, să fie trecută obligația de a păstra în bună stare bisericile de pe teritoriul lor. Obligația a fost ulterior extinsă pentru toți posesorii de moșii. Poate că, la această hotărâre,

²⁹ *Calendar pentru români*, Tipografia Institutului Albinei, Iași, 1860, p. 120-122. O stampă înfățișă aici și schița acestui monument.

³⁰ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Ed. Junimea, Iași, 1974, p. 758.

³¹ SJIAN, fond „Primăria comunei Iași”, dosar 28/1862, fila 7 bis.

contribuise și vechea propunere a episcopului Melchisedec, din 1857, pe când acesta era doar arhimandrit și deputat al clerului din eparhia Huși în Divanul Ad-hoc, de a nu se mai construi biserici din nuiele și paie în sate, ci din piatră, pe care proprietarii de moșii să aibă îndatorirea de a le ține în cea mai bună stare, în calitatea lor de edificii publice³². De altfel, opinia lui Melchisedec despre biserici în genere, consemnată în *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, era aceea că ele sunt și urme ale memoriei istorice – „depozite de monumente amintitoare de persoane ce au existat cândva și au lăsat după sine urme cât de mici, cel puțin de devotamentul lor religios: un clopot, un sfeșnic, o carte, o icoană, un veșmânt, o piatră, o cădelniță, o candelă, un disc, un potir, un vas, toate spun ceva, poartă un suvenir, recheamă o amintire respectuoasă”³³. Păcat că, numit ministru la Culte și Instrucțiune Publică la 30 aprilie 1860, a trebuit să demisioneze după doar câteva zile (la 6 mai)³⁴. În această calitate, nu a putut lăsa în urma lui decât unele dispoziții administrative, printre care și a ceea a inventarierii averilor bisericesti³⁵.

Inventarierea averilor bisericesti formase, de altfel, și obiectul unei ordonanțe domnești din 1 iunie 1859, privind administrarea mănăstirilor Neamț, Secu, Agapia (aici picta Nicolae Grigorescu, încă din 1858, urmând să încheie în vara lui 1860), Vărativ, Adam, Vorona și a moșiilor celorlalte mănăstiri pământene. Prin această ordonanță, Ministerului Cultelor a luat practic în grija sa aceste edificii. S-a constituit o comisie alcătuită, în prima formulă, din rectorii seminariilor din Huși (Melchisedec) și Roman, Grigore Cuza, Grigore Cozadini, colonelul Iancu Ghica; Cristodulo Cerchez, care urma să facă un inventar al averii mobile și imobile al respectivelor mănăstiri și să verifice felul în care sunt administrate. Referatul arhimandritului Melchisedec asupra mănăstirii Vărativ a fost publicat în „Buletinul oficial”, dar fără catagrafia bisericii, pe care o anexase.

Tot din acești ani, avem unele informații sumare despre cele petrecute în Moldova, cum ar fi știrile despre repararea turnurilor

³² I. Kalinderu, *Episcopul Melchisedec. Discurs de recepție la Academia Română*, București, 1894, p. 85.

³³ *Ibidem*, p. 50.

³⁴ *Ibidem*, p. 63.

³⁵ *Ibidem*.

catedralei mitropolitane din Iași ca, și reparațiile la biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași³⁶, la Văratice sau la biserica Sf. Ioan de la Neamț³⁷.

În ședința din 21 iunie 1860 a Adunării Obștești a Moldovei, pe când se discuta bugetul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, s-a făcut o propunere interesantă. Deputatul A. Forăscu, susținut de D. Cracti, Strat, Ciucii, Cornea și F. Manoliu, a propus ca subvenția ce urma să se ofere bisericii de la Suceava, vechea catedrală a Moldovei, cu adaosul propus la secțiunea respectivă, să fie dat la 1 ianuarie și nu la 1 iulie. Motivând cu starea de ruină și decădere în care ajunsese biserica, mai ales că fusese și prădată în anii trecuți, acest adaos trebuia să fie folosit pentru reparațiile strict necesare. Prim-ministrul, nimeni altul decât Mihail Kogălniceanu, care cunoștea situația bisericii de la egumenul de acolo, știa că suma este neîndestulătoare reparațiilor capitale. De aceea, în sesiunea următoare a Camerei, a propus un deviz, cerând totodată un credit, ca o datorie a tuturor către vechea Mitropolie. În cele din urmă, s-a votat amendamentul propus de Alecu Forăscu, ca suma adăugată la subvenție să fie folosită la reparațiile strict necesare, îndeosebi a acoperământului, mai adăugându-se 4.000 lei pentru anul în curs³⁸. Toate acestea au fost votate și cuprinse în bugetul general al Moldovei pe anul 1860, adoptat și de Comisia Centrală de la Focșani³⁹. În continuarea discuției bugetului Cultelor și Instrucțiunii Publice, M. Kogălniceanu a atras atenția Adunării că „în mănăstirea Trei Sfetitele e o frumoasă sală gotică ce slujește pentru clase școlare”, dar

³⁶ *Buletinul oficial al Moldovei*, nr. 90, 31 august 1859, p. 4.

³⁷ *Ibidem*, nr. 93, 9 septembrie 1859, p. 4.

³⁸ *Ibidem*, nr. 25, 1 noiembrie 1860, p. 281.

³⁹ *Ibidem*, nr. 247, 10 august 1860, p. 879. Bugetul prevedea, la capitolul XIV, o „subvențiune pentru vechea Mitropolie din Suceava” justificată pe larg: „Având în privire starea de cădere în care au ajuns biserica din Suceava, vechea catedrală a Moldovei; având în privire și prădarea ce i s-au făcut în anii trecuți și stare de ruină în care au ajuns zidirea bisericii, s-au încuviințat: 1. Ca atât subvenția ce până acum se da acelei Monastiri, cât și adaosul încuviințat de Adunare, să se socoată de la începutul anului; iar nu de la 1 iulie, precum s-au decis pentru celelalte sporuri votate [...] 2. Ca acest adaos de 8.900 lei să se întrebuințeze anume la repararea zidirei bisericii [...] 3. Fiindcă acest adaos se socoate prea mic, pentru acel sfârșit, s-au încuviințat a se mai adăugi 4.000 lei, pentru anul curent, spre facerea reparațiunilor trebuitoare. Această cifră s-au cuprins asemenea în buget”.

„treflele și ogivele” ei sunt ascunse sub var și că ar trebui păstrate aceste „opere de arhitectură”⁴⁰.

Nu a fost singura dată când deputații au sesizat și au propus repararea unor monumente istorice. În ședința Adunării legislative din 18 decembrie 1862, Lascăr Catargiu a citit o propunere, susținută de alți 20 de deputați, pe care a supus-o discuțiilor în regim de urgență. Arătând ca mănăstirea Neamț, după incendiul din luna precedentă, ajunsese o ruină, a propus ca guvernul – deși mănăstirea era înzestrată și cu venituri proprii – să deschidă un cont de 100.000 lei pentru refacerea acoperământului zidurilor. Urma ca o restaurare totală să aibă loc atunci când mijloacele țării aveau să o permită. Datorită propunerii sale, ministrul (*ad-interim*) Cultelor, Alexandru Șt. Catargiu, recunoștea necesitatea de a trimite un arhitect la fața locului, spre a constata și raporta ce se putea face pe timpul iernii. S-a precizat ulterior că nu arsesse decât centrul mănăstirii, obiectele prețioase și biblioteca fiind salvate. Deputatul C. A. Rosetti a propus instituirea unei comisii care să cerceteze cauzele incendiului. Amendamentul a fost acceptat. În final, pentru a nu se distruge acest monument național, „considerând că această mănăstire posedă monumente istorice de mare însemnătate, ale căror falnice tradiții sunt scumpe și măgulitoare tuturor românilor, fiind mai toate creații ale lui Ștefan cel Mare”, creditul a fost aprobat⁴¹.

Au existat și alte inițiative publice sau particulare, sporadice și alimentate mai curând de nevoi prozaice, decât de o conștiință istorică acută. Astfel, casa lui Alecu Balș (astăzi clădire a Filarmonicii din Iași), construită în 1815, a fost reparată în 1862. La biserica Sf. Gheorghe din Botoșani ctitorie a doamnei Elena, soția lui Petru Rareș – s-au făcut reparații între anii 1864-1865, prilej cu care s-a adăugat o clopotniță lângă zidul bisericii⁴². De la mănăstirea Agapia, stareța Eupraxia Vârnab îl ruga pe mitropolit să intervină pe lângă starețul mănăstirii Neamț, care să dea învoire starețului schitului Vovidenia să acopere cu tablă biserica mare a

⁴⁰ *Ibidem*. Adaos la numărul 27, 3 noiembrie 1860, p. 20.

⁴¹ Protocoalele Ședințelor Adunării Legislative. Supliment la *Monitorul Oficial*, nr. 4/1862, p. 4-8.

⁴² N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 111 și 501.

Agapieci, el „având știință pentru asemenea lucru”⁴³. În 1869, Mihail Kogălniceanu a prezentat în parlament un proiect de lege pentru repararea mănăstirii Neamț⁴⁴.

În anul 1859, apărea la București lucrarea *O viatorie în cele șaptesprezece districte ale României, antikități, curiosități naturale, situe, orașe, monumente, date istorice, usuri și moravuri*. Aparținea francezului Théodore Margot, avea 87 pagini, era tipărită la imprimeria lui C. A. Rosetti și era închinată pitarului Constantin Slăviteșcu⁴⁵, la curtea căruia stătuse o vreme. Probabil tot el era și cel care-l ajutase să facă această călătorie, iar apoi să tipărească broșura respectivă.

În însemnările sale, Théodore Margot nota urmele unei turle, în care se închisese cândva Drăghici Slăviteșcu, într-o luptă cu o ceată de turci, ca și o biserică veche, ciuruită de gloanțe. Însemnările sale erau scurte, dar nu lipsite de interes. El a vizitat Câmpulungul, biserica de la Dragoslave, Curtea de Argeș unde a admirat zidirea lui Neagoe Voievod, o capodoperă, văzută de mulți străini și de către mai toată „nobilimea” țării –, apoi Episcopia de la Râmnicu Vâlcea (pictată de Tătărescu), Cozia, Bistrița, Arnota. A amintit în treacăt „troianul”, Hurezi, Tismana ș.a.

Probabil la sfârșitul anului 1858 sau la începutul anului 1859 a apărut, tot la București, o altă lucrare, a scriitorului Alexandru Pelimon intitulată *Impresiuni de călătorie în România*⁴⁶. Ca și Margot, Pelimon călătorise în vara anului 1858, de unul singur, pe jos sau călare. El își propusese să străbată zona subcarpatică a Munteniei și Olteniei,

⁴³ SJIAN, fond „Mitropolia Moldovei, Mănăstiri”, dosar 24/1864. fila 1. Dar alte informații nu mai sunt.

⁴⁴ Al. Zub, *op. cit.*, p. 759.

⁴⁵ A fost prezentată de Ion Mușlea, în studiul său *Însemnările românești ale unui francez despre Muntenia și Oltenia din epoca Unirii* (publicat în *Arhivele Olteniei*, nr. 35, 1928). El considera că acesta poate fi unul dintre numeroșii emigranți francezi stabiliți pe atunci la noi în țară. În broșură, Théodore Margot spunea, de altfel, că în 1838 petrecuse și Sărbătorile de Crăciun la Buzău. Ion Mușlea amintea și de faptul că, la Slăvitești, casa în care stătuse francezul era numită „casa neamțului”. Broșura a fost prezentată și de Nicolae Iorga, în articolul său *O descriere din 1859 a monumentelor Țării Românești*, în *BCMI*, aprilie-iunie 1937, p. 84-86.

⁴⁶ Al. Pelimon, *Impresiuni de călătorie în România*, ediție îngrijită de Dalila Lucia Aramă, Ed. Sport Turism, București, 1984, p. 13.

întorcându-se la București pe Dunăre și pe la Giurgiu, spre a vedea munții, mănăstirile și monumentele din această zonă⁴⁷.

A fost mai întâi la Câmpulung, apoi la Curtea de Argeș, pe care, în entuziasmul său, o socotea „cea mai admirabilă din lume, de o nedescrisă artă”. Era însă întristat că acest monument se găsea între case vechi, aproape ruinate, iar biserica, din cauza cutremurelor, avea crăpături. Considera că guvernul, ca și întreaga națiune, ar trebui să contribuie la repararea ei. La cetatea lui Vlad Țepeș de la Poenari vedea aceeași ruină, ea fiind distrusă nu doar de natură, ci și de mâna omului, de aici furându-se piatră și cărămizi pentru construirea caselor din jur. El concluziona că, din neîngrijire, se pierd prețioase edificii și obiecte: mantia lui Mircea cel Bătrân de la Cozia, de pildă, fusese prefăcută într-un veșmânt preoțesc. A vizitat și el Episcopia Noului Severin de la Râmnic, mănăstirea Bistrița⁴⁸, Horezu, Polovragi, Tismana, apoi rămășițele podului lui Traian și ale turnului împăratului Sever de la Turnu Severin. A călătorit pe Dunăre spre Giurgiu. În drum spre București, a notat și crucea de piatră de la Călugăreni, înălțată de Șerban Cantacuzino în 1683, în amintirea ridicării podului peste Neajlov. Se mira de faptul că nu se ridicase aici un monument dedicat lui Mihai Bravul, care învinsese pe turci pe această vale⁴⁹.

Maiorul Dumitru Papazoglu, cunoscutul colecționar și împătimit de „antiquități”, îi scria chiar domnitorului A. I. Cuza, la 26 iulie 1859, despre neglijarea vestigiilor istorice. El atrăgea atenția asupra pierderii pentru totdeauna a obiectelor „îndoit de scumpe”, atât din punct de vedere material, cât și istoric. Propunea – „pornit de țelul meu și iubirea țării mele” – ca aceste vase, odăjdii, cărți și documente, daruri ale ctitorilor bisericilor și mănăstirilor, să fie inventariate de oameni de credință și, în afară de acelea necesare serviciului divin, să fie închise în lăzi, pecetluite, iar inventarele trimise Ministerului Cultelor. Rezoluția domnească din aceeași zi a fost: „Se cuvine Ministerului Cultelor spre grabnica cuvenita lucrare”.

⁴⁷ Ș. Cioculescu, *Cuvânt înainte*, în Al. Pelimon. *op. cit.*, p. 8.

⁴⁸ După cutremurul din 1838, care avariasc grav biserica mare a mănăstirii, construcțiile respective au fost demolate în 1845 și apoi rezidite după planurile arhitectului I. Schlatter, a lui Scarlat Beniș și Iuliu Freywald, care au lucrat până în 1855 (Al. Pelimon, *op. cit.*, nota 20, p. 83).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 144-145.

Referatul care a răspuns acestei recomandări, semnat de Al. Golescu, propunea șase persoane ce aveau cunoștințe „arheologice” și erau apte să facă această inventariere. Primeau o retribuție de 50 de galbeni și plata transportului, sumă plătită din casa centrală, apoi pusă în socoteala mănăstirilor închinată, când se va hotărî situația lor⁵⁰.

Dar abia în 22 ianuarie 1860, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Alexandru G. Golescu, același care semnase referatul, a reluat chestiunea și a propus Consiliului de Miniștri să dea atenție conservării acestui patrimoniu. Arăta că predecesorul său⁵¹ se mărginise doar la un apel în acest sens către toți capii administrației bisericești. De asemenea, a solicitat ca, în cazul unor nereguli, guvernul să poată lua cuvenitele dispoziții, cu atât mai mult cu cât astfel de obiecte se puteau foarte ușor preschimba sau pierde. Existau la minister inventare cu averea mănăstirilor, dar ele nu indicau valoarea istorică și, în plus, era foarte probabil să fie incomplete, multe obiecte nefiind înregistrate pentru că fuseseră socotite fără valoare. De aceea, Al. G. Golescu era de părere că o nouă inventariere era absolut necesară. Ea trebuia făcută de către patru persoane având „cunoștințe arheologice și istorice”, care să viziteze toate mănăstirile și schiturile, pentru o nouă evaluare a tuturor obiectelor de interes istoric. De asemenea, trebuia să adune toate cărțile vechi ce zăceau uitate prin dulapurile mănăstirilor și să le aducă în capitală. Consiliul de Miniștri a aprobat propunerea, prin jurnalul de la 29 ianuarie 1860, iar încuviințarea domnească a fost dată la 3 februarie 1860, când Al. G. Golescu a înaintat spre aprobare jurnalul citat⁵². La 28 aprilie 1860, Cezar Bolliac a fost numit comisar pentru județele Ilfov, Vlașca, Teleorman și Romanați. La 9 mai, Alexandru Odobescu devenea comisar pentru județele Dolj, Mehedinți,

⁵⁰ A. Sacerdoțeanu, *Cercetări istorice și pitorești prin mănăstirile noastre acum optzeci de ani*, în *Arhiva Românească*, VI, 1941, p. 347-379 și în VII, 1941, p. 309 -337. Studiul reproduce această scrisoare, dar și alte documente referitoare la această problemă, aflate în dosarul 399/1860 de la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice și în „dosarele nr. 34 (-A.B.C.D.) ale Președenției Consiliului de Miniștri” (conform A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, VI, 1941, nota 3, p. 348), ambele fonduri aflându-se la Arhiva Națională Istorică Centrală, din București.

⁵¹ Au fost doar trei comisari până ce a fost numit ministru, în cabinetul de la 11 octombrie 1859, Ioan C. Cantacuzino.

⁵² A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, 1941, VI, p. 351-353.

Gorj, Vâlcea și Argeș, iar maiorul Papazoglu pentru județele Olt, Muscel, Dâmbovița și Prahova. Alexandru Pelimon era responsabil cu inventarea pentru județele Buzău, Râmnicu-Sărat, Brăila și Ialomița. Au fost rugați să studieze, cu această ocazie, și locurile dintre Olt și Dunăre, pe unde se aflau ruine de cetăți antice, pe unde s-ar putea „face încercări prin sapă” spre descoperirea unor obiecte antice „care au afinitate la istoria țării”⁵³.

Alegerea a fost foarte bine făcută. Despre preocupările lui Dimitrie Papazoglu și Alexandru Pelimon am amintit deja. Și Cezar Bolliac era, la rândul său, un colecționar pasionat. El făcuse, în 1842, o excursie pe la mai multe mănăstiri, însoțindu-i pe Nicolae Crețulescu (viitorul prim-ministru), pe frații Ștefan, Radu și Alexandru Goleșcu, apoi o altă excursie în 1845, pe malul Dunării. Aceasta din urmă fusese realizată la recomandarea guvernului, pentru a finaliza „șantierul arheologic” la care lucra de doi ani⁵⁴. Cât îl privește pe Al. Odobescu, era cunoscut de contemporani pentru solidele sale cunoștințe de arheologie, epigrafie și istorie națională.

Ministrul avea deja informații despre ceea ce se afla pe la unele biserici. De exemplu, se știa de existența a 50 de *infolio*, pe „parșemin” la biserica Stelea din Târgoviște, ctitoria lui Vasile Lupu. La 30 aprilie 1860 ministrul îl delega pe institutorul superior al districtului Dâmbovița să cerceteze printre bătrânii orașeni, preoții bisericii și alții care ar putea ști ce se întâmplase cu aceste cărți⁵⁵.

Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice avea însă și alte probleme de rezolvat. În Ședința Adunării Legislative din 17 mai 1860, ministrul a fost interpelat de către Cristian Tell, în legătură cu nerespectarea condițiilor de executare a clădirilor publice. Tell dădea ca exemplu unele clădiri ale mitropoliei din București, arătând că ar trebui să fie cineva responsabil și dator a se îngriji de aceste lucrări⁵⁶.

În scurt timp, însă, guvernul s-a schimbat din nou. În programul noului ministru al Cultelor, C. A. Rosetti, se aflau: decizia dărâmării

⁵³ *Ibidem*, p. 353-354.

⁵⁴ O. Papadima, *op. cit.*, p. 135-137.

⁵⁵ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, 1941, VI, p. 354-355.

⁵⁶ *Monitorul Oficial al Țării Românești*, nr. 157, 5 iulie 1860, p. 736.

hanului lui Constantin Vodă, în urma constatărilor făcute la fața locului⁵⁷; un proiect de lege pentru construirea unui nou edificiu al Academiei⁵⁸.

De asemenea, la 18 iunie 1860 s-a făcut licitație pentru reconstruirea bisericii din strada Mogoșoia, metoh al Episcopiei de Râmnic, publicându-se devizul și condițiile lucrării, semnate de arhitectul Schlater. Erau necesare lucrări de zidărie, pietrărie, tâmplărie, fierărie, tinichigerie și se recomanda a se folosi piatra de Rusciuc sau de la Cuta și Câmpulung, iar dacă arhitectul va găsi de cuviință să se facă modificări în interesul clădirii, antreprenorul era obligat a le face⁵⁹.

În ședința Adunării Legislative de la București din 4 iunie 1860, s-a citit adresa episcopului de Râmnic, prin care se făcea cunoscută starea de ruină a bisericii Sf. Dumitru din Craiova (metoh al episcopiei) și se cerea pentru episcopie dreptul de a o îngriji și a o aduce în bună stare⁶⁰.

Tot în timpul ministrului C. A. Rosetti, pictorul G. Tătărescu a propus întocmirea unui album istoric național. Pentru aceasta ar fi trebuit să se facă o călătorie pe la toate mănăstirile pământene sau închinat, spre a se copia costume, portrete ș.a., „căci timpul și neîngrijirea le distruge”. El făcuse această propunere în mai multe rânduri, în trecut, dar nu a fost luat în considerare. A fost totuși acceptată de următorul ministru, Vasile Boerescu, care primea aprobarea Consiliului de Miniștri și încuviințarea lui A. I. Cuza. Tătărescu trebuia să reproducă nu numai portrete ale unor personalități istorice, dar și monumente, locuri pitorești, obiecte de cult,

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 157, 5 iulie 1860, p. 734. Decizia a fost luată în urma „constatărilor formale ce s-au mai făcut la fața locului și prin care acea clădire s-au găsit în stare slabă”. De altfel, municipalitatea orașului București făcea publică o întreagă listă de clădiri din capitală ce urmau a fi demolate deoarece amenințau să se prăbușească peste trecători sau peste alte construcții din apropiere. Majoritatea erau anexe din lemn sau case din mahală, dar pe liste găsim și „ruinele după hanul lui Papasoglu” sau „casa veche a dlui Ioan Văcărescu, din mahalaua Biserica Albă” (*Ibidem*, nr. 102, 2 mai 1860, p. 426-427).

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 185, 4 august 1860, p. 853 (era vorba despre un proiect de lege în vederea acordării unui credit de 15.000 galbeni „pentru reconstruirea Academiei Naționale din Sf. Sava”).

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 146, 21 iunie 1860, p. 601-603.

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 168, 16 iunie 1860, p. 786.

ornamente, arme vechi, costume ale țăranilor din diferite districte, toate acestea fiind parte a patrimoniului național⁶¹.

În ceea ce privește misiunea celor patru „comisari” numiți de Al. G. Golescu, ei au fost susținuți și de miniștrii care i-au urmat. C. A. Rosetti, de pildă, a trimis o circulară către toți egumenii, invitându-i să sprijine activitatea comisarilor guvernului. Gestul lui nu era unul de prisos, pentru că unii călugări se sustrăgeau de la această îndatorire, mai ales cei de la mănăstirile închinat⁶².

Comisarii au plecat, fiecare în județele hotărâte, înarmați cu recomandări către egumeni și autoritățile locale pentru înlesnirea transportului. Constatările lor au făcut obiectul unei serii de rapoarte către minister. Rezultatele muncii depuse au fost apreciabile, dacă ne gândim, de exemplu, la faptul că D. Papazoglu a găsit caietul de modele al lui Radu Zugravu, pictor din secolul al XVIII-lea, încă puțin cunoscut, la mănăstirea Bunea din județul Dâmbovița⁶³.

După ce a vizitat mănăstirile din Buzău, Râmnicu Sărat, Ialomița și din Focșani, Alexandru Pelimon a publicat în 1861 un *Memoriu. Descrierea sfintelor mănăstiri*, la tipografia Naționalul, din București. A descris diferite vestigii întâlnite, nu doar mănăstiri, notând și existența unor hrisoave vechi etc.

Un prim raport cunoscut este cel al lui Cezar Bolliac, din 13 iunie 1860 (notat cu nr. 5), despre mănăstirea Glavacioc din districtul Vlașca⁶⁴. Aici el a cercetat averea mișcătoare și nemișcătoare, potrivit catagrafiei făcută în 1855, alegând obiectele „arheologice” care meritau mai multă atenție și îngrijire. La inventarul de cult cercetat nu a găsit nimic lipsă: argintărie, odoare și cărți bine păstrate. Dar în biserică, în chilii și în apartamentul de oaspeți, ploaia pătrundea cu ușurință. Tavanele erau căzute, zidurile dărâmate, la ferestre în loc de geamuri erau hârtii și cărpe,

⁶¹ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, 1941, VI, p. 356-362.

⁶² *Ibidem*, p. 357.

⁶³ Aflat astăzi la Biblioteca Academiei Române, manuscris înregistrat cu nr. 5307, conform indicației din Al. Odobescu, *Opere*, vol. II, ediție îngrijită de Tudor Vianu și Al. Dima, Ed. Academiei R. S. R., București, 1967, p. 646; vezi și G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, Ed. Științifică și Pedagogică București, 1992, p. 263.

⁶⁴ C. Bolliac, *op. cit.*, p. 431-436.

toate acestea dovedind, în general, o lipsă de preocupare, și de curățenie de neînchipuit. Ceea ce l-a indignat însă mai mult – „un scandal care revoltă pe orice om de bun simț” – a fost răzuirea ctitorilor de pe pereții locașului și zugrăvirea lui C. Faca, care, cu voia fostului domn Bibescu, refăcuse mănăstirea, din veniturile ei. În locul ctitorilor, apărea deci o figură în frac, cu pantaloni galbeni, frezat, împodobit cu o decorație turcească și una rusească. Bolliac a solicitat ministrului să se zugrăvească din nou ctitorii mănăstirii⁶⁵.

Dintre obiectele aflate acolo, el a notat opt, „ce merita o mai deosebită îngrijire”, pe care le-a găsit nu doar prețioase în sine, dar și demne de a îmbogăți Muzeul Național: un patrahir dăruit de Constantin Brâncoveanu, două cruci împodobite cu pietre scumpe, o cădelniță cu inscripții, un pomelnic vechi al mitropoliților țării, o „Cazanie” în limba română (tipărită la Govora, în timpul lui Matei Basarab), o evanghelie scrisă în limba greacă și în limba română, tipărită în 1693 la Mitropolia din București⁶⁶.

Alte două rapoarte, dintre care unul din iulie 1861, sintetizau rezultatul cercetărilor lui Bolliac în districtul Teleorman. La mănăstirea Drăgănești (metoh al mănăstirii Văcărești), de pildă, a găsit mormintele ctitorilor și ale rudelor lor, aflate înafară, călcate de vite, care se și „umbreau” în biserică. Zidirea era amenințată a cădea cu totul în ruină și necesita reparații⁶⁷. Biserica era importantă, datorită stilului ei pur bizantin, fiind lucrată din cărămidă și var fără tencuială și împodobită cu elemente decorative de valoare (cornișele, brâiele și soclul), care „ar merita atențiunea arhitecților noștri moderni”⁶⁸.

Bolliac a consemnat tot ce a găsit interesant pe la mănăstirile și bisericile vizitate, afirmându-și îngrijorarea și menționând în repetate rânduri nepăsarea autorităților laice și bisericesti. De exemplu, în cazul bisericii Sf. Dumitru din Craiova, catedrala banilor Craiovei, ajunsă în stare de ruină, el considera că ar trebui evaluată de un arhitect care să găsească soluții de salvare, căci „oricât ar costa această reparație, tot n-ar fi mult. A

⁶⁵ *Ibidem*, p. 434.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 434-435.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 440-441.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 449.

repara această biserică, care reprezintă o epocă atât de adâncă în vechime, și care atestă o civilizațiune națională în epocă, face mai mult decât a zidi din nou zece biserici, de mâini nedibace, și fără stil și fără artă și care să nu reprezinte nimic⁶⁹.

El a fost entuziasmat în mod special de mănăstirea Bucovăț, din stânga Jiului, arătând că „nu avem nimic în țară mai frumos și mai demn de păstrat ca pictura din interiorul acestei biserici”. Credea că este anterioară celei de la Sf. Dimitrie, fiind zidită până la soclu cu cărămidă romană scoasă din ruinele unei cetăți din apropiere. Clopotnița îi părea a fi ridicată ulterior și „totul nu așteaptă decât bunăvoința și intervenția ministerului pentru a fi salvat”. Egumenul grec a decis însă să zidească o altă biserică, Bucovățul Nou, „o îngălitură ca toate celelalte ce au ieșit din mâna acestui călugăr” și „în tinda căruia au zugrăvit, față cu ctitorii ce ei au socotit că trebuie să-i copieze aici [...] spre derâderea acelor pioși bani și domni ai țării, spre scandalul tuturor, o cucoană cu malacof⁷⁰.”

A găsit și în alte locuri situații asemănătoare, marcate de nepăsare și delăsare. Așa era la Comana, mănăstire pe care Șerban Cantacuzino o întărise ca pe o cetate. Piatra de mormânt a acestui domn, demnă de toată atenția, era rezemată de zid, împreună cu altele asemenea. Fragmente cu inscripții, sculptate de artist, erau aruncate în toate părțile, iar egumenul grec nu cunoștea nici numele ctitorului și nu știa nimic de existența pomelnicului⁷¹. Bolliac a mai deplâns faptul că nu a găsit în mănăstirile închinat acele manuscrise voluminoase, pe pergamente și mulțimea hrisoavelor pline de imaginea hramurilor și ale ctitorilor, aurite și argintate, cu sigiliul de plumb și de ceară în covățele, de pe care s-ar putea explica atâtea lucruri [...] capete de operă ale uricarilor, celebri pentru pana și penelul lor⁷² sau alte odoare scumpe, ajungând singur la concluzia că trebuie „să lăsăm lamentarea pentru cele pierdute și să scăpăm rămășița⁷³.”

În afară de vizitele pe la mănăstirile din județele amintite, Cezar Bolliac a fost de față și la inventarierea obiectelor de cult de la mănăstirea

⁶⁹ *Ibidem*, p. 455.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 456-457.

⁷¹ *Ibidem*, p. 13-17.

⁷² *Ibidem*, p. 32.

⁷³ *Ibidem*, p. 34.

Radu Vodă din București, împreună cu delegatul Ministerului Cultelor, A. Bujoreanu. Acesta, trimis la instalarea noului egumen, pentru a proceda la inventarierea averii funciare și mobiliare a mănăstirii, a subliniat starea de ruină în care se afla biserica, ca și existența unui fond pentru repararea ei, conform planurilor arhitectului Orăscu. Dintre obiectele de cult conform vechiului inventar, unele lipseau – s-au găsit doar cinci mai prețioase, între care o cădelniță din argint de calitate inferioară. După informațiile date de preoți și de meșterul chemat să „drămuiască” argintăria bisericii, aceasta era făcută în locul alteia, de argint bun, care avea un capac cu 16 turnuri mici și inscripții.

La aceeași mănăstire, mormântul ctitorului avea un colț deschis, făcut pentru așezarea unei noi coloane, iar deasupra lui, în zid, apăruseră două găuri unde fostul egumen voia să instaleze o sobă. Nu mai exista pisania, iar clădirile din incintă și sala numită „domnească” erau în cea mai proastă stare. Excepție făcea clopotnița, reparată de curând, dar cu orologiul stricat. Iar metohul mănăstirii, biserica Atanasie, era dată cu var pe dinăuntru și pe dinafară, „avându-se ornamentele numai de alamă, iar candelile pe la sântele icoane de sticlă, dovedind cu aceasta că nu mai exista într-însa nici un obiect, după care s-ar putea constata autenticitatea sa sau vreunei inscripții”. Pe lângă raport, delegatul ministerului a înaintat și zece portrete ale ctitorilor care i s-au prezentat după întocmirea și subscrierea inventarului, cu rugămintea ca la terminarea lucrărilor de la biserică să fie înapoiate spre a se desemna unde au fost și cele de mai înainte⁷⁴.

După acest raport, ministrul C. A. Rosetti s-a adresat justiției, cerând ca fostul egumen să fie pedepsit penal pentru lipsurile din inventar și pentru proasta administrare a sumelor considerabile, primite pentru repararea mănăstirii⁷⁵.

Dintre cei patru comisari delegați ai Ministerului Cultelor, Alexandru Odobescu a avut spre cercetare județele Argeș și Vâlcea, acestea fiind cele mai bogate în vestigii istorice. Rezultatele cercetărilor sale au fost amplificate de deosebita sa competență, datorată studiilor în străinătate (între 1851 și 1855) și călătoriei făcută anterior în Oltenia (1857). Jurnalul

⁷⁴*Ibidem.*

⁷⁵ *Monitorul Oficial al Țării Românești*, nr. 159, 7 iulie 1860, p. 742.

călătoriei din 1860⁷⁶, rapoartele către minister, ca și studiile elaborate⁷⁷ pe baza însemnărilor din anii 1860 și 1861 sunt o mărturie clară în acest sens.

Însoțit de soția sa și de pictorul Henri Trenk (de origine elvețiană, stabilit la București), a plecat într-o primă misiune la 18 iunie 1860. Călătoria a durat până la 15 august același an, timp în care a văzut și cercetat 21 mănăstiri și schituri în județul Argeș și 29 în Vâlcea, printre care Curtea de Argeș, cetatea lui Țepeș de la Poienari, Brădet, Cernat, Cozia, Turnu, Ostrov și Bistrița. Însemnările din jurnal și notele luate în acest timp arăta că el a explorat cu atenție istoria acestor mănăstiri și schituri. A căutat să identifice ctitorii, a descifrat, copiat sau a luat decalcuri după pisanii, după inscripțiile pietrelor de morminte, după vase de cult, cruci, clopote și alte odoare bisericești, din pomelnice, cărți vechi bisericești și manuscrise. Odobescu a constatat că multe biserici au fost prefăcute când s-au reparat, că vechile ziduri au fost ascunse sub spoituri și că s-au făcut „meremeturi” noi fără gust și fără respect pentru vechime. El dădea ca exemplu mănăstirea Cotmeana – „una din cele mai vechi ale țării” – și care „abia dacă mai păstrează acum ceva pereți și temeliiile cele clădite de Mircea cel Bătrân”. Aici a găsit, în podul bisericii, icoanele și ușile cele vechi, săpate în lemn, acum găurite și infectate de carii.

La Golești, în biserica zidită de Stroe Leurdeanul, a văzut că vechile portrete au fost șterse iar pereții au fost apoi văruiți în alb. La mănăstirea

⁷⁶ Tipărit după manuscrisul aflat la Biblioteca Academiei Române cu nr. 4935. A fost publicat postum, în *Convorbiri literare (Însemnări din călătoria făcută în județele Argeș și Vâlcea. Cu însărcinarea Ministerului Cultelor și Instrucției Publice*, în nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1915, p. 1134-1140; *Impresiile din călătoria arheologică a lui Al. Odobescu în 1860*, în nr. 10, octombrie 1922, p. 709-720; *Impresiile din călătoria arheologică a lui Alexandru Odobescu în 1860*, în nr. 1, ianuarie 1923, p. 15-29; *Însemnări despre monumentele istorice din județele Argeș și Tulcea. Călătorie făcută în 1860, din însărcinarea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice*, în nr. 7-9, iulie-septembrie 1934, p. 636-681).

⁷⁷ Între aceste studii amintim *Foletul novel*, publicat în *Revista română*, vol. I, 1861, p. 657-678; *Despre unele manuscrise și cărți tipărite aflate în mănăstirea Bistrița (districtul Vâlcea din România)*, în *Revista română*, vol. I, 1861, p. 703-742, 807-830 și continuat în vol. II, 1862, p. 107-120; *Câteva ore la Snagov*, în *Revista română*, vol. II, 1862, p. 351-405, cu ilustrații de Gh. Tătărescu; *Antichități eclesiastice*, în *Buletinul Instrucțiunii Publice*, 1-31 octombrie 1865, p. 137-143.

Cornetu, a banului Mareș, zidul împrejmuitor fusese perforat de ruși, în 1849, pentru a pune tunurile, ca să se apere de o incursiune a ungarilor. Iar în mica biserică, în locul ctitorilor, apărea chipul unui călugăr. La Cozia, printre veșminte, a găsit un „frumos epitaful cusut cu fir [...] tare despuiat de mărgăritare și de pietrele scumpe ce era pe dânsul trecut prin mâna turcilor, ce făcuseră dintr-însul haină de călărie, s-a întors în sfârșit și este acum la mănăstirea Cozii”. Trenk a luat o schiță exactă a acestui prețios obiect. La schitul Ostrov, unde se credea că a fost cetatea romană Sergidava, pe ale cărei ruine Neagoe Basarab și apoi „jalnica lui familie” ridicaseră un schit, a găsit zidurile de împrejmuire risipite și pretutindeni răspândite rămășițe ale vechilor ziduri. Tot aici, Trenk a desenat una din cele mai frumoase icoane vechi ce reprezintă familia lui Neagoe Voievod și care l-a impresionat în mod deosebit pe Odobescu: „ce idei mahnicioase îți inspiră acea icoană, pe care se vede sfânta familie înmormântând pe Hristos, iar dinaintea ei jalnica doamnă Despina, închinându-i pe fiul ei Teodosie voievod mort. O mână a mumii ține mâinile copilului său, pe cealaltă e răzimat capul lui. Asemeni ține și Maica Precista pe Domnul Hristos”⁷⁸.

A fost foarte mișcat și la Snagov, în fața pietrelor de mormânt ale jupâniței Marga, soția postelnicului Dragomir, ca și ale celor patru fii ai săi, uciși de Mircea Ciobanul și de Alexandru Voievod. Trupurile fuseseră strămutate de mama lor, călugărița Eufrosina, îngropată și ea acolo – o „mult întristată mumă până la moarte”. Reflecțiile nostalgice și trăirile adânci ale istoricului în fața acestei drame, merită amintite: „Astfel dar, mormintele vechi aduc adeseori, din vremurile trecute, răsunete pline de glorie sau de jale; ele ne sunt adeseori învățăminte pline de o filosofie adâncă și ne fac a vedea cum timpul șterge și alină toate patimile pământeste. Vedeți chiar în biserică de la Snagov cum toate urile au pierit în brațele morții! Doamna Chiajna, cu familia sa, stă acolo de veacuri pe păreți, privind cu liniște și cu blândețe la mormintele jertfelor sale și nici soția, nici fiii lui Dragomir nu mai înalță o mână răzbunătoare asupra ucigașei lor”⁷⁹.

⁷⁸ Al. Odobescu, *Însemnări despre monumentele istorice din județele Argeș și Vâlcea. Călătorie făcută în 1860 din însărcinarea ministerului cultelor și Instrucției Publice*, în *Note de călătorie*, p. 70-71.

⁷⁹ Idem, *Câteva ore la Snagov*, în *Note de călătorie*, p. 108-109.

La mănăstirea Hurezi a vrut să vadă coroana bătută cu pietre scumpe a Maicii Precista și de aceea a cerut să se deschidă cutia în care se afla. Aceasta fusese resigilată de Vodă Cuza, când vizitase mănăstirea și rupsesse atunci, cu mâna sa, pecetea inițială a lui Constantin Brâncoveanu⁸⁰. Probabil că nu a primit totuși îngăduința de a vedea acest obiect, căci altfel prețioasa coroană s-ar fi aflat și ea printre desenele lui Trenk.

Odobescu a adus la cunoștința Ministerului Cultelor proasta administrare a sfintelor lăcașuri și ruinarea multora dintre ele, prin indolența și chiar lipsa de evlavie a călugărilor, mai ales la mănăstirile închinată. Era de-a dreptul „indignat că suvenirurile istoriei noastre, mormintele eroilor noștri, sunt lăsate în seama stricăciunilor și a disprețului călugărilor greci, cămătari”. La Stănești, de pildă, fosta mănăstire era distrusă și părăsită. Portretele și mormintele familiei Buzescu erau serios deteriorate, ceea ce l-a determinat să jure „veșnică ură călugărilor greci” și să își dorească eliberarea mănăstirilor noastre⁸¹.

A propus ministrului ca, dintre sutele de cărți vechi de la mănăstirile Bistrița și Cozia, păstrate în condiții improprii, valoroase lucrări tipărite în slavonă sau în românește nu doar în țară, dar și la Kiev, în Lemberg sau la Moscova – unele să fie aduse la București, de vreme ce nu mai foloseau slujbelor bisericești și erau „mai totdeauna aruncate în câte o cămară mucegăită și prăfuită, închise în lăzi sau grămadite în mormane”⁸². Drept urmare, a reușit să aducă în capitală nouăsprezece cărți de la Bistrița și douăzeci de la Cozia. La fel ca și alte cărți valoroase, din alte mănăstiri, ele trebuiau să fie adunate și depuse la Biblioteca Națională, pentru a fi salvate de la distrugere și pentru a fi utilizate în studiul istoriei și al dezvoltării limbii române. Lucrarea sa despre manuscrisele și tipăriturile de la Bistrița, publicată în „Revista română” ilustrată cu reproduceri realizate după desenele lui Trenk, amintea, dintre aceste cărți „Psaltirea Slavonă” comentată de Branco Mladenovici (din 1346) „Manuscrisul de la

⁸⁰ Idem, *Însemnări despre monumentele istorice...*, în *Note de călătorie*, p. 78.

⁸¹ *Ibidem*, p. 73.

⁸² Idem, *Despre unele manuscrise și cărți tipărite aflate la mănăstirea Bistrița*, în *Note de călătorie*, p. 80.

Hilandor” (din 1408), „Psaltirea” tradusă de diaconul Coresi și tipărită la Brașov, în 1577⁸³.

Atât în raportul din 29 mai 1861 înaintat ministrului Cultelor (Vasile Melinescu), cât și în studiul despre manuscrisele și tipăriturile de la Bistrița, Odobescu a cerut ca obiectele „antice” de prin mănăstiri să fie adunate într-un muzeu, care să păstreze toate „rămășițele” din epoci istorice diferite. El dorea ca muzeul să fie un adevărat „templu”, unde să fie adăpostite aceste obiecte sacre⁸⁴. Aici s-ar fi putut asigura condiții mai bune de păstrare decât la mănăstiri, unde, de multe ori, din rea-credință sau ignoranță, valoroase obiecte de cult au fost prefăcute, distruse, pierdute. În acest muzeu urma să fie adunate chiar și de la particulari, obiecte prețioase cum ar fi: icoane vechi, copii de pe vechi tablouri și portrete, obiecte sculptate în piatră, lemn sau metal, țesături valoroase, giuvaiere, arme vechi, mobilier ș.a. Toate acestea, expuse în muzeu și dispuse „După rândul fabricării lor, ar veni să ne dezvăluie o mare parte din secretele traiului casnic, al obiceiurilor și al gusturilor străbunilor noștri”⁸⁵.

Odobescu a sugerat realizarea unui *Album arheologic și pitoresc*, după lucrările pictorului Henri Trenk, executate în vara anului 1860. Pictorul făcuse atunci schițe după biserici, mănăstiri și schituri, după tablourile votive, după icoane, obiecte de cult, pietre de mormânt, iconostase, uși sculptate, veșminte, ferecături de evanghelii și pagini din cărți vechi și bisericești, ba chiar și după acele impresionante peisaje care sporeau farmecul vestigiilor istorice de pe acele meleaguri. În septembrie 1860, Odobescu a propus ministrului Cultelor, Vasile Boerescu, angajarea lui Trenk prin contract: după schițele făcute atunci să lucreze în ulei, acuarelă și sepia tablouri, pe care să le predea lunar ministerului. Formalitățile au fost îndeplinite pentru un număr de 148 tablouri, ce urmau să se realizeze după un model indicat. Albumul original ar fi trebuit să fie depus de ministru la Muzeul Național, dreptul de reproducere avându-l numai ministerul, iar desenele rămânând în proprietatea lui Odobescu. Albumul avea să fie gata peste un an, Odobescu dând explicații pentru fiecare tablou,

⁸³ *Ibidem*, în *Opere*, vol. II, p. 113-128, 163-184.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 424.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 111-112.

pe care acesta îl conținea⁸⁶. Albumul a fost dăruit, mai târziu, de regele Carol I, Muzeului de Artă Națională⁸⁷.

Odobescu a contribuit cert la dezvoltarea unei conștiințe publice patrimoniale și prin publicația lunară pe care el a tipărit-o la București, din aprilie 1861: „Revista română” – periodic „pentru științe, litere și arte”. El dorea ca această revistă să devină un centru de activitate intelectuală națională, adunând colaboratori din toate provinciile românești. Deși a avut o viață scurtă, „Revista română” a reușit să se impună drept cea mai importantă publicație științifică și literară a vremii. Ea a acordat o atenție deosebită cercetărilor de istorie și istorie culturală, în general. În paginile sale, Odobescu a publicat memorialul *Câteva ore la Snagov* și articolul despre manuscrisele și tipăriturile de la mănăstirea Bistrița. Arhitectul Dimitrie Berindei a tipărit studiul istoric *Bucureștii*⁸⁸, apoi lucrarea *Despre arte și despre cultura lor în Țara Românească*⁸⁹. Considerându-i pe intelectuali „soldați ai ideilor”, Berindei afirma că păstrarea în bune condiții a vestigiilor istorice era o datorie sfântă, căci artele dădeau expresie geniului unei națiuni. El propune crearea la București a unui muzeu central de antichități naționale. Într-un alt studiu, *Biserica episcopală de la mănăstirea Curtea de Argeș*⁹⁰, considera că în monumentele scrise și figurate, în anale și în tradiții, se poate descoperi firul acelor cugetări care stătuseră la baza culturii naționale.

În afara celor deja enumerate despre activitatea lui Alexandru Odobescu, trebuie să mai amintim și călătoria pe care acesta a făcut-o la Pietroasa. Îl însoțise atunci pe cercetătorul Franz Bock, venit în țară „cu o misie arheologică”. Acesta dorea să vadă locul unde fusese descoperit

⁸⁶ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, 1941, VI, p. 367 și urm.; 1941, VII, p. 309 și urm.

⁸⁷ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 7; Al. Tzigara-Samurcaș, *Odobescu arheolog*, în *Scrieri despre arta românească*, Ed. Meridiane, București, 1987, p. 154. Se amintește și de existența unui album al pictorului Tătărescu. Tot în 1860, acesta a copiat, cu multă îngrijire, aproape aceleași monumente ca și Trenk. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice îl însărcinase și pe el, în 1860, cu alcătuirea unui Album național (A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, 1941, VI, p. 361-362).

⁸⁸ În *Revista română*, vol. I, 1861, p. 317-360 și 611-638.

⁸⁹ *Ibidem*, vol. II, 1862, p. 462-499.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 822-845.

tezaurul „masa de aur și alte obiecte”, aflate la Muzeul Național⁹¹. În această perioadă, Odobescu era director în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice. El a studiat în mod special acest tezaur, iar în decembrie 1865 a prezentat, la Académie des Inscriptions et Belles Lettres din Paris, comunicarea *Notice sur le Trésor de Petroasa découvert en Roumanie et conservé au Musée National de Bucarest*. Ulterior, a publicat monumentală monografie *Le trésor de Petroasa*, apărută tot la Paris (primul volum în 1881, celelalte două, postum, în 1896 și 1900).

Ca ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, deși pentru scurt timp (26 mai – 12 octombrie 1863), Odobescu a fost apreciat de presa vremii pentru sprijinul acordat unor monumente istorice⁹². El a dispus, pentru a se înlătura sustragerea de odoare și documente, ca acestea să fie sub paza autorității civile sau a protopopilor, iar acolo unde nu ar fi cu putință, să se strângă într-o mănăstire anume și să fie puse sub pază militară⁹³.

Preocupările pentru salvarea monumentelor istorice au continuat și după anii 1860-1861, chiar dacă unele voci au cerut reducerea cheltuielilor pentru clădiri și „reclădiri mănăstirești și chinoviale”, așa cum a susținut N. Lahovari în ședința publică a Adunării Legislative, din 30 decembrie 1864. Îngrijorat de împovărarea bugetului de stat, Lahovari numea aceste costuri „cheltuieli de lux”. El lua drept exemplu greșelile din timpul domniei lui Gheorghe Bibescu, care în loc de căi de comunicație, reclădea „prin munți și păduri mulțime de mănăstiri”, secând astfel finanțele țării și impunând pe viitor o „neconținută cheltuială de întreținere”⁹⁴. La ședință fiind de față și ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Nicolae Crețulescu, acesta a răspuns că toate sumele alocate nu sunt decât pentru reparații și că aceste mănăstiri sunt „mărturii nemuritoare pentru fala și lauda țării noastre, precum e Curtea de Argeș, Mitropolia de la Târgoviște, mănăstirea Tismana, Neamț și altele, care dacă s-ar lăsa mai mult în starea în care se află acum, ar ajunge a se dărâma cu desăvârșire și astfel s-ar pierde

⁹¹ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, 1941, VII, p. 334.

⁹² În ziarul *Buciumul*, 27 august 1863 (conform C. Nicolescu, *Alexandru Odobescu, cel dintâi istoric al artei românești*, în *Revista muzeelor*, 2, 1967, p. 139).

⁹³ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 328.

⁹⁴ *Dezbaterile Adunării Elective a României*, nr. 8, 1865, p. 57.

niște prețioase monumente ale istoriei naționale și ar fi o crimă din partea țării și a guvernului să lase a se face aceasta”⁹⁵.

Prezent și el la această ședință în calitate de președinte al Consiliului de Miniștri, Mihail Kogălniceanu a pledat în același sens: nu trebuie lăsate să se risipească aceste monumente, care nu sunt doar religioase, ci și istorice. Amintind starea de ruină în care se afla Curtea de Argeș, a vorbit și de incendiul care a stricat zidurile de la mănăstirea Neamț, cea mai prestigioasă comunitate religioasă a Moldovei⁹⁶. Civilizația costă mult, e adevărat, dar „ne ridică individualitatea, ne deprinde a fi cu capul sus”. Se cuvenea deci ca liderii politici să prevadă mijloace pentru ca țara, deși mai avea atâtea altele de făcut, să se îngrijească și de aceste lucruri, pentru a fi la nivelul statelor civilizate⁹⁷.

Aceasta a și rămas, pe viitor, tendința principală: de a lua în considerare patrimoniul cultural național, în ciuda unor dificultăți sau neînțelegeri conjuncturale. La fel de adevărat este însă și faptul că, întotdeauna, costurile necesare salvării și întreținerii vestigiilor istorice au depășit previziunile și disponibilitatea de investiție a autorităților statului. Ceea ce viitorul a adus, în plus, în această problemă a fost o creștere treptată a abilității de valorificare a acestor monumente. Valorificarea s-a dezvoltat mai puțin poate în sensul imediat, al acoperirii parțiale a costurilor de recondiționare și funcționare – ceea ce nu se va întâmpla decât în condițiile dezvoltării unui turism modern – dar s-a îndreptat vizibil spre elaborarea unor noi politici culturale, alimentate de vehicularea reproducerilor, a studiilor, a emblemelor identitare construite pe baza acestor vestigii.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 60.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*.

ATTEMPTS AT PROTECTING HISTORICAL VESTIGES IN THE
ROMANIAN PRINCIPALITIES, IN THE 19TH CENTURY*

(*Abstract*)

The concern regarding the preservation of the mobile and immobile patrimony was one of the prevalent initiatives during the rule of Alexandru Ioan Cuza, together with the impropriation of monastery goods and the development of concerns over national history. To this end, special committees were established, organized on regions, that would assess the state of the monuments and take inventory of the old items found in churches, monasteries and sketes. The aim was to bring these historical items to Bucharest, in order to compile the treasury of the future museums, that would form the foundation of an education in the spirit of national values. An important contribution to the salvaging of the heritage items was the one of Alexandru Odobescu, Cezar Bolliac, Colonel Dimitrie Papazoglu.

* Rezumat tradus de Alexandra Vrînceanu.